

ОСОБЛИВОСТІ П'ЄЗООПОРУ γ -ОПРОМІНЕНИХ КРИСТАЛІВ n -Si У ВИПАДКУ СИМЕТРИЧНОГО РОЗМІЩЕННЯ ОСІ ДЕФОРМАЦІЇ ВІДНОСНО ВСІХ ІЗОЕНЕРГЕТИЧНИХ ЕЛІПСОЇДІВ

А.В. ФЕДОСОВ,¹ С.В. ЛУНЬОВ,¹ С.А. ФЕДОСОВ²

¹Луцький національний технічний університет

(Вул. Львівська 75, Луцьк 43018; e-mail: lniouuser@mail.ru)

²Волинський національний університет ім. Лесі Українки

(Просп. Воли 13, Луцьк 43025; e-mail: ftt@univer.lutsk.ua)

УДК 621.315.592
©2010

Досліджено п'єзоопір γ -опромінених кристалів n -Si за умови, коли $X \parallel J \parallel [111]$. Визначено величину зміни енергетичної щільності між глибоким енергетичним рівнем $E_C - 0,17$ еВ і долинами зони провідності n -Si при одновісній деформації вздовж кристалографічного напрямку $[111]$. Показано, що для даного кристалографічного напрямку баричний коефіцієнт зміни енергетичної щільності є незначним, оскільки зміщення самого глибокого рівня $E_C - 0,17$ еВ і долин зони провідності n -Si при деформації є практично однаковими за величиною.

Цікавим як в теоретичному, так і в пізнавальному відношенні є вивчення особливостей п'єзоопору γ -опромінених кристалів n -Si у випадку симетричного розміщення осі деформації відносно всіх ізоенергетичних еліпсоїдів. У роботі [1] для випадку великих механічних напружень, коли $X \parallel J \parallel [111]$ для n -Si, було отримано нелінійну і значну за величиною залежність $\frac{\rho_X}{\rho_0} = f(X)$. Оскільки з прикладанням механічного напруження X , в умовах цих досліджень, відносно зміщення долин в n -Si відсутнє, то наявність п'єзоопору в неопромінених кристалах при сталій концентрації носіїв струму в зоні провідності пояснюється зміною рухливості внаслідок зростання поперечної ефективної маси $m_{\perp}$ при одночасному прояві деформаційно наведеної непараболічності C -зони [1, 2]. З урахуванням того, що $m_{\perp} \sim X$, в роботі [1] було отримано вираз

$$\frac{\rho_X}{\rho_0} - 1 = a_0 X^2, \quad (1)$$

де a_0 – деяка стала, яка залежить від механізмів розсіювання носіїв струму.

Враховуючи вирази для питомого опору деформованого і недеформованого зразка n -Si, отримуємо

$$\rho_X = \frac{1}{en_e \mu_X}, \quad \rho_0 = \frac{1}{en_e \mu_0}, \quad (2)$$

де μ_X і μ_0 – рухливість носіїв струму в деформованому і недеформованому n -Si відповідно; n_e – концентрація електронів в зоні провідності. Тоді (1), з врахуванням (2), набуде вигляду

$$\frac{\mu_0}{\mu_X} = 1 + a_0 X^2. \quad (3)$$

Для дослідження впливу радіаційних дефектів на п'єзоопір n -Si в умовах $X \parallel J \parallel [111]$ в нашій роботі використовували кристали n -Si, вирощені методом Чохральського, з питомим опором $\rho_{300\text{ K}} = 30$ Ом·см і вихідною концентрацією носіїв струму $n = 1,24 \cdot 10^{14}$ см⁻³, опромінені γ -квантами Co^{60} дозою $3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см² (рис. 1).

Як відомо, в кристалах кремнію з високим вмістом домішки кисню в результаті γ -опромінення з'являються радіаційні дефекти, які мають в забороненій зоні глибокі енергетичні рівні $E_C - 0,17$ еВ, що належать А-центрам (комплекс вакансії з міжвузловинним атомом кисню) [3].

Для випадку γ -опроміненого n -Si з глибоким енергетичним рівнем $E_C - 0,17$ еВ маємо

$$\sigma_X^0 = \frac{1}{\rho_X^0} = en_e \mu_X^0, \quad \sigma_0^0 = \frac{1}{\rho_0^0} = en_e \mu_0^0, \quad (4)$$

де σ_X^0 , ρ_X^0 , σ_0^0 , ρ_0^0 , μ_X^0 , μ_0^0 , n_e , n – питома електропровідність, питомий опір, рухливість і концентрація носіїв струму для γ -опромінених кристалів n -Si відповідно; індекс “ X ” відповідає деформованому напівпровіднику, а “ 0 ” – недеформованому.

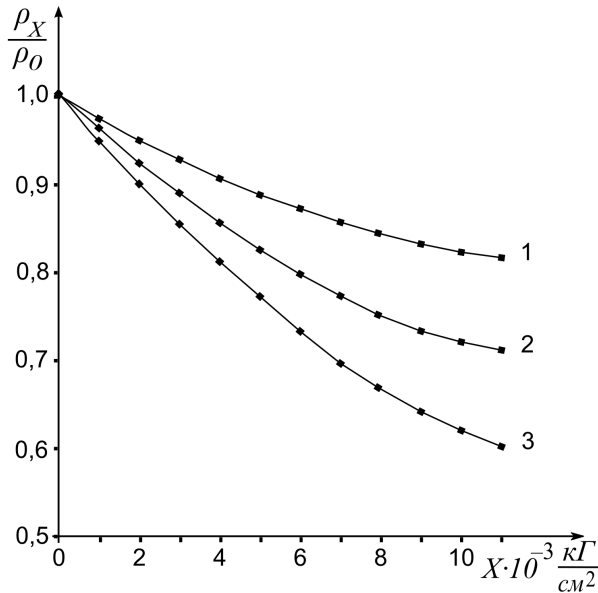

Рис. 1. Залежності $\frac{\rho_X}{\rho_0} = f(X)$ після γ -опромінення кристалів n -Si дозою $\Phi = 3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см² для випадку, коли $X \parallel J \parallel [111]$ при різних температурах T , К: 1 – 150, 2 – 130, 3 – 77

Залежність концентрації електронів в зоні провідності напівпровідника від деформації за наявності глибоких енергетичних рівнів, згідно з [4]:

$$n_\varepsilon = n e^{-\frac{\Delta E}{\alpha k T}}, \quad (5)$$

де ΔE – зміна величини енергетичної щільності між глибоким енергетичним рівнем і дном зони провідності; α – коефіцієнт, який змінюється від 1 до 2 залежно від ступеня заповнення глибокого рівня.

Враховуючи (3), (4) і вираз (5) для концентрації електронів в деформованому напівпровіднику за наявності глибоких рівнів, отримуємо

$$\frac{\rho_X}{\rho_0} = (1 + aX^2) e^{\frac{\Delta E}{\alpha k T}} = f(X), \quad (6)$$

де $\Delta E = \frac{d(\Delta E)}{dX} X$.

Розкладемо функцію $f(X)$ в ряд Тейлора в околі деякої точки X_1 і обмежимося при цьому лінійним наближенням:

$$f(X) \cong f(X_1) + \left[\frac{2aX_1 f(X_1)}{1 + aX_1^2} + \frac{f(X_1)}{\alpha_1 k T} \frac{d(\Delta E)}{dX} \right] (X - X_1). \quad (7)$$

Тоді для двох близько розміщених точок X_1 і X_2 таких, що $X_2 = X_1 + \Delta X$, де $\Delta X \ll X_1$, значення

коефіцієнтів α можна вважати в такому наближенні рівними. Тоді запишемо:

$$f(X_2) \cong f(X_1) + \left[\frac{2aX_1 f(X_1)}{1 + aX_1^2} + \frac{f(X_1)}{\alpha_1 k T} \frac{d(\Delta E)}{dX} \right] (X_2 - X_1). \quad (8)$$

Згідно з (6) маємо

$$\frac{d(\Delta E)}{dX} = \frac{\ln \frac{f(X_1)}{1 + aX_1^2}}{X_1}.$$

Отримаємо вираз, з якого можна визначити константу a (при фіксованій температурі T):

$$f(X_2) \cong f(X_1) + \left[\frac{2aX_1 f(X_1)}{1 + aX_1^2} + f(X_1) \frac{\ln \frac{f(X_1)}{1 + aX_1^2}}{X_1} \right] (X_2 - X_1). \quad (9)$$

Враховуючи (5) і (6), можна записати вираз для концентрації носіїв струму в n -Si за умови $X \parallel J \parallel [111]$ за наявності глибоких енергетичних рівнів в забороненій зоні:

$$n_\varepsilon = n \frac{1 + aX^2}{f(X)}. \quad (10)$$

Продиференціюємо (5) по X :

$$\frac{dn_\varepsilon}{dX} = -\frac{n}{\alpha k T} e^{-\frac{\Delta E}{\alpha k T}} \frac{d(\Delta E)}{dX}. \quad (11)$$

За даними робіт [5–7] маємо

$$\frac{d(\Delta E)}{dX} = \text{const}. \quad (12)$$

Значення похідної $\frac{dn_\varepsilon}{dX}$ в деякій точці X_1 дорівнює тангенсу кута нахилу дотичної до графіка функції $n_\varepsilon = f(X)$. Тоді похідну $\frac{dn_\varepsilon}{dX}$ в точці X_1 можна записати так:

$$\left. \frac{dn_\varepsilon}{dX} \right|_{X_1} = \text{tg} \beta_1. \quad (13)$$

Згідно з (5), (11) і (12) маємо

$$\frac{d(\Delta E)}{dX} = -\frac{\alpha_1 k T}{n_\varepsilon(X_1)} \text{tg} \beta_1. \quad (14)$$

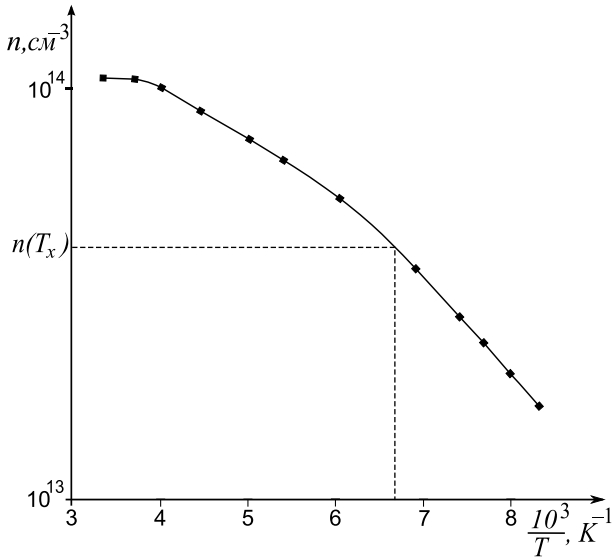

Рис. 2. Температурна залежність концентрації носіїв струму в γ -опромінену *n*-Si дозою $3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см²

Тоді для двох різних значень X_1 і X_2 , згідно з (14):

$$\frac{\alpha_1 \operatorname{tg} \beta_1}{n_\varepsilon(X_1)} = \frac{\alpha_2 \operatorname{tg} \beta_2}{n_\varepsilon(X_2)}. \quad (15)$$

В роботах [6, 8] показано, що залежність концентрації при температурах $T \geq T_x$ має вигляд $n \sim \exp(-\frac{E_0}{2kT})$. У випадку низьких температур $T < T_x$ під знак експоненти входить повна енергія активації рівня, T_x – деяка характеристична температура, значення якої визначається експериментально з температурної залежності концентрації носіїв струму. Тоді $\alpha = 1$, при $T < T_x$. Згідно з (15):

$$\frac{\alpha_1}{n_\varepsilon(X_1)} \operatorname{tg} \beta_1 = \frac{\alpha_2}{n_\varepsilon(X_2)} \operatorname{tg} \beta_2, \quad (16)$$

де $\operatorname{tg} \beta_0$ – тангенс кута нахилу дотичної до залежності $n_\varepsilon = f(X)$ в точці X_0 , в якій $n_\varepsilon(X_0) = n(T_x)$. Згідно з (14) і (15), значення величини зміни енергетичної щільності між глибоким рівнем E_ε і нижніми долинами зони провідності при деформації ($T = \text{const}$) дорівнює:

$$\frac{\alpha_1}{n_\varepsilon(X_1)} \operatorname{tg} \beta_1 = \frac{\operatorname{tg} \beta_0}{n_\varepsilon(X_0)}. \quad (17)$$

Як видно з рис. 2, особливістю залежності $n = f(\frac{10^3}{T})$ є перехід від “повного” нахилу рівня $E_C - 0,17$ еВ при температурах $T < T_x$ і до “половинного” при $T \geq T_x$. Згідно з рис. 2, характеристична температура переходу $T_x = 148$ К, а відповідна їй концентрація $n(T_x) \cong 4 \cdot 10^{13}$ см⁻³.

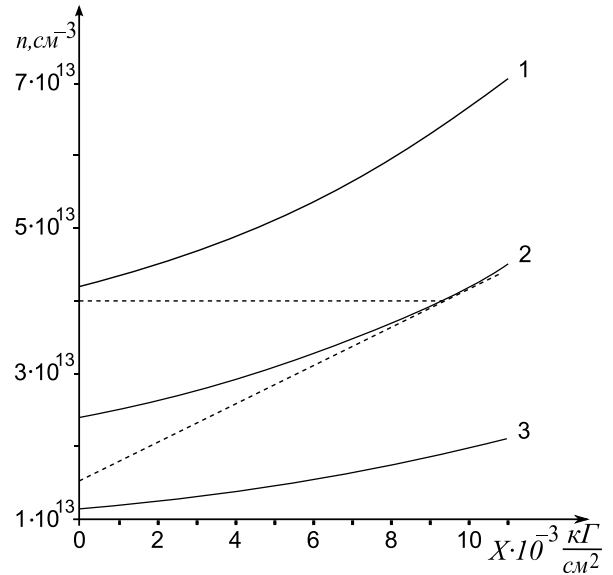

Рис. 3. Залежності $n_\varepsilon = f(X)$ після γ -опромінення кристалів *n*-Si дозою $\Phi = 3,8 \cdot 10^{17}$ кв/см² для випадку, коли $X \parallel J \parallel [111]$ при різних температурах T , К: 1 – 150, 2 – 130, 3 – 77

На рис. 3 наведено залежності $n_\varepsilon = f(X)$ для випадку, коли $X \parallel J \parallel [111]$ при різних значеннях температур, де n_ε визначали за даними п'єзоопору, згідно з (10). Величина зміни енергетичної щільності між глибоким рівнем $E_C - 0,17$ еВ і дном зони провідності *n*-Si в розрахунку на кожні 10^3 кГ/см², виявилась рівною $(0,68 \pm 0,03) \cdot 10^{-3}$ еВ. Як бачимо, баричний коефіцієнт зміни енергетичної щільності для даного кристалографічного напрямку є незначним. Це пояснюється тим, що при деформації *n*-Si вздовж кристалографічного напрямку [111], зміщення долин зони провідності і глибокого рівня $E_C - 0,17$ еВ є практично однаковими за величиною [5].

1. П.И. Баранский, В.В. Коломеец, А.В. Федосов, ФТП **13**, 4 (1979).
2. С.С. Королюк, ФТП **15**, 4 (1981).
3. И.Д. Конозенко, А.К. Семенюк, В.И. Хиврич, *Радиационные эффекты в кремнии* (Наукова думка, Киев, 1974).
4. А.В. Федосов, С.В. Луньов, Д.А. Захарчук, С.А. Федосов, В.С. Тимошук, *Науковий вісник ВНУ. Серія фіз.* **18**, 54 (2008).
5. А.К. Семенюк, П.Ф. Назарчук, ФТП **19**, 7 (1985).
6. А.К. Семенюк, *Радиационные эффекты в багатодолинних напівпровідниках* (Надстир'я, Луцьк, 2001).

7. П.І. Баранський, А. В. Федосов, Г. П. Гайдар, *Фізичні властивості кристалів кремнію та германію в полях ефективного зовнішнього впливу* (Надстир'я, Луцьк, 2000).
8. К. Зеерер, *Фізика полупроводников* (Наука, Москва, 1977).

Одержано 23.12.09

ОСОБЕННОСТИ ПЬЕЗОСОПРОТИВЛЕНИЯ
 γ -ОБЛУЧЕННЫХ КРИСТАЛЛОВ n -Si
 ДЛЯ СЛУЧАЯ СИММЕТРИЧНОГО
 РАСПОЛОЖЕНИЯ ОСИ ДЕФОРМАЦИИ
 ОТНОСИТЕЛЬНО ВСЕХ
 ИЗОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ
 ЭЛЛИПСОИДОВ

А.В. Федосов, С.В. Лунёв, С.А. Федосов

Резюме

Исследовано пьезосопротивление γ -облученных кристаллов n -Si при условии, когда $X \parallel J \parallel [111]$. Определено изменение величины энергетического зазора между глубоким энергетическим уровнем $E_C - 0,17$ эВ и долинами зоны проводимости n -Si при одноосной деформации вдоль кристаллографического направления $[111]$. Показано, что для данного кристаллографического направления барический коэффициент изменения энергетического зазора является незначительным, поскольку

сдвиги самого глубокого уровня $E_C - 0,17$ эВ и долин зоны проводимости n -Si при деформации практически одинаковы по величине.

PECULIARITIES OF PIEZORESISTANCE
 OF γ -IRRADIATED n -Si CRYSTALS IN THE CASE
 OF SYMMETRIC POSITION OF THE DEFORMATION
 AXIS RELATIVE TO ALL ISOENERGETIC ELLIPSOIDS

A.V. Fedosov¹, S.V. Luniov¹, S.A. Fedosov²

¹Lutsk National Technical University
 (75, Lvivska Str., Lutsk 43018, Ukraine;
 e-mail: luniouser@mail.ru),

²Lesya Ukrainka Volyn National University
 (13, Voli Ave., Lutsk 43025, Ukraine;
 e-mail: ftt@univer.lutsk.ua)

S u m m a r y

The piezoresistance of γ -irradiated n -Si crystals is studied in the case where $X \parallel J \parallel [111]$. A change of the energy gap between the deep energy level $E_C - 0.17$ eV and the conduction band valleys in n -Si arising due to a uniaxial deformation along the crystallographic direction $[111]$ is determined. It is shown that, for this crystallographic direction, the baric coefficient of a change of the energy gap is insignificant, since the shifts of the deepest level $E_C - 0.17$ eV and the conduction band valleys in n -Si under deformation are practically identical.